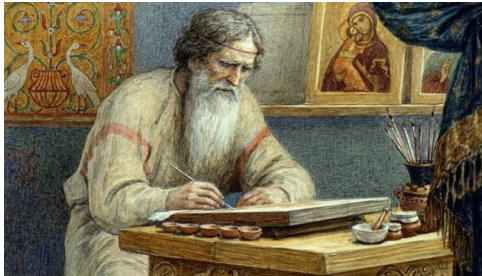

Остап Черхавський

Коли ми ведемо мову про християнство, особливо східне, то не можемо заперечити, що важливе місце у ньому займає ікона. Це слово грецького походження (εἰκόνα) і, як властиво для цієї мови, є полісемічним, тобто має не один смисловий відтінок. Серед багатьох визначень ікони виділимо такі, як «мислений образ» та «зображення», що вказує на її подвійний духовно-матеріальний вимір. У цій статті намагатимусь показати, що в іконі є духовним, тобто незмінним, метафізично-канонічним, а що — матеріальним, або ж її культурно зумовленою історичною формою.

Найперше, попри широкий діапазон питання іконології та іконографії, ми намагатимемося коротко представити богословський сенс ікони, показавши саму її незмінну ідею, яка, безперечно, стоїть над культурною актуалізацією, тобто зовнішнім оформленням. Пізніше покажемо розвиток мистецького вигляду ікони, який пов'язаний з досягненнями культур найрізноманітніших цивілізацій, наводячи найбільш колоритні візуальні приклади іконографії різних народів.

Одним із перших богословів ікони був святий Йоан Дамаскин, який навчає: «Поклоняюся іконі Христа як вочлененому Богові [...]. Бо честь, яку віддаємо образіві, належить Первообразіві». З цих слів ми розуміємо, що в іконі почитаємо не саме зображення чи мистецькі матеріали, а зображену Особу, підносячись умом від образу до Первообразу. Таке піднесення має молитовний та поетапний характер і по-богословськи називається спогляданням. Спочатку людина бачить лише очима, тобто зовнішнє зображення, тоді підіймається до «логосу» – сенсу зображення за допомогою ума, а тоді серцем схоплює Слово, скероване від Бога через ікону безпосередньо до неї, і глибинно, вірою Йому відповідає. Таким чином молитва перед іконою дозволяє пройти духовний шлях, який відкриває людині сенс її покликання — життя з Богом.

Попри таку духовно-глибинну роль ікони у житті християнина не слід забувати й про

культурні обставини її вираження. Історія релігійних зображень закорінена ще у Старому Завіті, де знаходимо заборону їх створення та вжитку, виражену в першій заповіді Декалогу; водночас там все ж зустрічаємося з деякими фігуративними, культурно та історично зумовленими прототипами ікон, такими як мідяний змій Мойсея, два золоті херувими над кивотом Свідоцтва, внутрішні та зовнішні елементи облаштування Соломонового храму, інші стінописи та мозаїки.

Щодо новозавітньої ікони, то її культурне підґрунтя є синтезом греко-римського мистецтва. На християнську арену іконопис, щоправда ще на ембріональному рівні, виходить приблизно в III ст. Переховуючись від жорстоких переслідувань, перші християни творили іконографічну традицію в катакомбах, зображуючи на стінах різні поганські символи, такі як риба, якір, агнець, човен, пальма, оранта тощо, надаючи їм нового інкультурованого змісту. Згодом додалися і сюжетні зображення Нового Завіту. Ці зображення наносились на стіни за допомогою давньої техніки малярства на вологій штукатурці під назвою фреска (від італ. *afresco* – «на свіжому»). Характер цих ікон не такий естетично-привабливий, що було притаманно для греко-римського мистецтва, як радше духовний, безпосередній.

Наступним етапом формування іконографії стала легалізація Христової Церкви на початку IV ст. В цей період великі східні Отці задали тон розвитку іконологічних поглядів. Уникаючи чуттєво-тілесних замилювань, властивих античному мистецтву, потрібно було шукати в цій же культурі більш влучні способи передачі нематеріальної Божої дійсності. Найкращим способом стала антиномія — одна з найважливіших категорій давньогрецької філософії, а також символізм, притаманний візантійській культурі, які сформулювали основні композиційні елементи візантійської ікони. Яскравим прикладом такого підходу до сакрального зображення став храм Премудрості (Софії) Божої, зведений імператором Юстиніаном в Константинополі у VI ст. Подальший період розвитку християнської ікони через надмірне звернення до культурних звичаїв призвів до певних зловживань, аж до фанатизму, що стало однією з причин іконоборства, починаючи з 726 р. Однак іконоборство зіграло й позитивну роль, адже змусило іконологів направити іконографічні орієнтири у правильне русло, помістивши правила зображення Бога, Богородиці та святих у визначені рамки — канон. Таким чином у IX – X ст. твориться культура візантійського іконопису, коли з культурної спадщини відбирається тільки те, що необхідне для успішної інкультурації християнства.

З Візантії традиція іконописання передається на Русь разом з її хрещенням у 988 р., набуваючи при цьому своєї неповторної культурної самобутності, яка найперше виразилась в архітектурі численних руських храмів. Згадаймо хоча б про Софію Київську, внутрішній розпис якої репрезентує поєднання візантійського та специфічного місцевого київського стилів. Подальший вплив багатой української культури на

іконографію надзвичайно багатогранний і заслуговує на окремі більш обширні описи.

Коротко характеризуючи інші центри розвитку іконопису, відзначимо їхні культурні особливості, поміщені в традицію сакральних зображень. Наприклад, для олександрійського середовища характерним є малювати очі зображуваних осіб збільшеними зі спрямованим на глядача поглядом та підкресленим контуром; у антиохійській іконографії відчутним є вплив арабської орнаментики; вірмени відомі своїм монументальним, урочистим стилем тощо. Щодо західно-європейської традиції зображення Бога, Богородиці та святих, то вектор їхньої орієнтації у свій час спрямувався в бік естетичної античності, затрачаючи, певною мірою, первинний сенс ікони як місця зустрічі особи людської з Особою Божою. Цікавими зразками представлені також іконографічні культури Далекого Сходу, Африки, Північної та Південної Америк, Австралії...

Отже, як бачимо, традиція іконографії є надзвичайно багатою, адже вона опирається на мистецьких здобутках різних часів та народів, які прийняли християнську віру. Проте попри існування найцікавіших, найефектніших, найпрофесійніших з точки зору світського живопису форм і зразків іконописання, виплечаних в різноманітних культурних осередках, потрібно пам'ятати про головне призначення ікони — сприяти спілкуванню людини зі своїм Первообразом.

Остап ЧЕРХАВСЬКИЙ, Ікона: метафізичний канон та культурно зумовлена форма // СЛОВО №4 (80), грудень-лютий 2019-2020